

УДК 377.1:316(47+57)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Лілія Кобилянська

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, 58000 Чернівці, Україна*

Проаналізовано головні напрями розробки теорії соціальної роботи в Російській Федерації, розкрито проблеми формування системи професійної освіти в галузі соціальної роботи. Особливу увагу приділено питанням навчально-методичного забезпечення підготовки спеціалістів, зокрема, впровадженню державних освітніх стандартів вищої освіти соціальних працівників.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, якість освіти, стандарти вищої професійної освіти, навчально-методичне забезпечення, різнорівнева система підготовки.

Відповідно до наріжних принципів різних парадигм соціальної науки та практики науковці дійшли висновку, що у прагненні досягнути стабільності, внутрішньої впевненості і особистості, і суспільства в цілому варто спиратися на особистісний потенціал людини, її творчу сутність. Людину неможливо прилаштувати під певні зміни, примусити бути щасливою, якщо вона сама не може брати участь у процесі вирішення проблеми. Соціальна робота як система теоретичних знань та заснована на них практика має на меті забезпечити соціальну справедливість шляхом „наснаження й підтримки найменш захищених верств суспільства та протидії факторам соціального виключення” [5, с. 15]. Робота соціального працівника – складна, відповідальна, багатопланова і трудомістка (здебільшого низькооплачувана), без неї складно досягнути суспільного спокою і стабільності. Проблема підготовки фахівця соціального працівника/соціального педагога в сучасній Україні впродовж останніх 15 років має науково-теоретичний і прикладний характер. Критичний аналіз досягнень і прорахунків європейських країн та наших найближчих сусідів дасть змогу оптимізувати цей процес.

Досвід новітньої історії розвитку соціальної роботи в Російській Федерації узагальнено у дослідженнях російських учених [1–4;7–8]. Наукові публікації С. Григор'єва, А. Панової, Є. Холостової, І. Зимньої, Ю. Березкіна, В. Сидорова, А. Пригожина присвячені питанням становлення соціальної освіти, розкриттю змісту та головних функцій професійної діяльності

соціальних працівників, створенню моделей їх підготовки, дослідженням навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. У працях українських дослідників (Л. Коваль, А. Капської, В. Поліщук, Т. Семигіної, І. Григи, І. Звереві, С. Хлебика та ін.) проаналізовано систему теоретичної та практичної підготовки соціальних педагогів/соціальних працівників за кордоном, зокрема й у Росії.

Позитивні надбання, творчі здобутки, апробовані спірні концептуальні чи методичні аспекти підготовки спеціалістів у кожній країні треба досліджувати найбільш детально. Проте останніми роками вітчизняні науковці (безперечно, обґрунтовано) акцентують на аналізові досвіду розвинутих європейських держав (Франції, Німеччини, Великої Британії та ін.), США. Вважаємо, що схожість суспільної проблематики, спільні риси у побудові системи освіти України та держав пострадянського простору, зокрема й Російської Федерації, отже, і пошук шляхів реформування, вирішення нагальних питань детермінують важливість та необхідність спеціальних досліджень.

З огляду на значущість досліджень у галузі порівняльної педагогіки як порівняно „молодої” самостійної науки в Україні, необхідність творчого осмислення досвіду країн пострадянського простору в налагодженні професійної підготовки фахівців окремих напрямів ми ставили за мету проаналізувати теоретичні засади становлення й розвитку різнорівневої системи підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів на теренах Російської Федерації.

Соціальна робота як професія наявна в Російській Федерації з 1991 року, коли в Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців Міністерства праці СРСР були внесені доповнення. У них характеризували п'ять нових професій: соціальний працівник, педагог-організатор, соціальний педагог, завідувач відділенням соціальної допомоги вдома самотнім непрацездатним громадянам і спеціаліст із соціальної роботи [3, с. 117]. Останнє десятиліття в Російській Федерації стало періодом значного переосмислення підходів до змісту й організації соціальної освіти як явища сучасної освітньої системи, визначення критеріїв її якості, пошуку ефективних освітніх технологій [7, с. 297]. Чітко диференціюються поняття „професійна соціальна освіта” і „загальна соціальна освіта” в контексті масової просвітницької соціальної роботи серед населення. Виникнення нових професій, розгортання масштабної підготовки фахівців, орієнтованих на соціальну роботу, залучення досвіду зарубіжних країн привели до того, що під „соціальною освітою” тепер розуміють підготовку і перепідготовку фахівців у галузі соціальних наук, для установ соціальної сфери й управління; соціальне виховання спеціалістів у суміжних галузях, а також соціальну просвіту. Як результат розглядають формування певних

ментальних установок, систем соціокультурних принципів, смисложиттєвих орієнтирів, соціальних ідеалів, які становлять фундамент соціальної культури нації, суспільного інтелекту, способу життя того чи іншого етносу.

З 1991 року ведеться підготовка фахівців нової спеціальності 03.12 „Соціальна робота” у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах. „Державна система соціальної допомоги сім’ї та дитинству” – основний програмний документ, розроблений Тимчасовим науково-дослідним колективом Міністерства освіти і Державного комітету у справах сім’ї й демографічної політики, на базі якого розпочалася підготовка соціальних працівників. Цей колектив розробив навчальні плани із шести спеціалізацій, понад 100 навчальних програм з різних дисциплін. Особливе значення у підготовці фахівців вищої кваліфікації мали затверджені як Державний освітній стандарт вищої професійної освіти вимоги до обов’язкового мінімуму змісту і рівня підготовки бакалавра, спеціаліста та магістра за напрямом 521100 „Соціальна робота”.

Стандарти першого покоління були затверджені впродовж 1993–1994 років і відіграли важливу роль у становленні й розвитку системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи. Документ містив значну кількість важливих навчальних дисциплін, розрахованих на напружений п’ятилітній термін навчання, передбачав поєднання загальної професійної підготовки зі спеціальною у вигляді конкретних спеціалізацій, значні обсяги практичної підготовки майбутнього фахівця. Однак розвиток соціальної сфери, активна робота учених із розробки трудограм, психограм і професіограм спеціалістів системи соціального обслуговування населення, служби зайнятості, правоохоронних органів, установ системи охорони здоров’я та набутий досвід підготовки фахівців потребували більш диференційованого підходу до змісту й методики цього виду вищої професійної освіти. Слід було провести „інвентаризацію” змістово-дидактичних ліній стандарту за всіма блоками; фундаменталізацію змісту і, відповідно, відбір навчальних предметів; визначити чіткі центри навчання відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів; удосконалити зміст та структуру підсумкової державної атестації студентів [1, с. 57–59]. Друге покоління державних освітніх стандартів вищої професійної підготовки спеціалістів соціальної роботи затверджено 10 березня 2000 року. Всі вищі навчальні заклади Російської Федерації працюють відповідно до його вимог з 1 вересня цього ж року.

У нових стандартах закріплена ідея трирівневої професійної підготовки фахівців, курс на фундаменталізацію змісту і поєднання теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців, принципи відбору загально-професійних та спеціальних дисциплін, вимоги до змісту предметів спеціалізації тощо. У структуру обов’язкової професійної підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра введено розділ „Національно-регіональний

(вузівський) компонент”, який виділено у всіх циклах дисциплін; введено комплекс нових предметів, зокрема, „Антропология”, „Соціальна політика”, „Гендерология”, „Проблеми соціальної роботи з молоддю”; до 30 тижнів збільшено термін практичної підготовки.

Серед найвідоміших освітніх центрів підготовки соціальних працівників у російській Федерації – Московський державний соціальний університет, Алтайський, Санкт-Петербурзький, Ростовський, Орловський, Тамбовський державні університети, Інститут молоді, Казанський, Курський та Північний державні медичні університети, Державна академія сфери побуту та послуг.

Аналіз статистичних даних розширення сітки навчальних закладів з підготовки спеціалістів цього напрямку засвідчив, що, по-перше, зростає їх кількість (від 8 у 1990/91 н.р. до 70 у 1994/95 н.р. і 140 у 2004/05 н.р., з яких – 80 – вищі заклади освіти); по-друге, до підготовки соціальних працівників виявляють інтерес не лише багатопрофільні навчальні заклади університетського типу, а й відомчі вищі навчальні заклади різних міністерств; по-третє, фахівців готують не тільки університети і педагогічні вищі навчальні заклади, а й медичні, технічні й технологічні освітні заклади; по-четверте, почала формуватися система перепідготовки кадрів (у 2000 році її вели 18 вищих навчальних закладів країни).

На підставі цього можна стверджувати, що в Російській Федерації є декілька рівнів підготовки соціальних працівників:

- курсова чи допрофесійна підготовка на курсах, у школах, ліцеях. Випускники із загальною середньою освітою поповнюють ряди соціальних працівників відділів з обслуговування хворих, людей похилого віку, одиноких. Вони мають право вступу до середніх спеціальних чи вищих навчальних закладів певного профілю;
- навчання в середніх спеціальних навчальних закладах, успішне закінчення яких дає змогу працювати бригадирами відділень з обслуговування хворих, одиноких, людей похилого віку та соціальними педагогами;
- навчання в університетах, академіях, галузевих вищих навчальних закладах (педагогічних, медичних тощо) на денному, вечірньому чи заочному відділеннях (термін навчання – від 3 до 6 років), на спеціальних факультетах, де є змога здобути другу вищу освіту впродовж 1–3 років [2, с. 311].

Що стосується вищої професійної освіти, то у ній виділяють три освітньо-кваліфікаційні рівні: підготовка бакалаврів (4 роки), спеціалістів (5 років), магістрів (6 років). Спеціалізація випускників, здебільшого, відповідає профільній спрямованості вищого навчального закладу, найбільша частина з яких готує спеціалістів-організаторів, управлінські кадри із соціальної роботи

з населенням, у службах зайнятості, в галузі медико-соціальної допомоги громадянам. На сучасному етапі у Російській Федерації формується багатоступенева, багаторівнева система підготовки і перепідготовки соціальних працівників [4, с. 379]. Ця система стикається з певними проблемами. Перша група труднощів характерна для закладів вищої освіти у цілому (репродуктивність навчання, його низька практична зорієнтованість, немає тісних міжпредметних зв'язків, застаріла система оцінювання знань студентів тощо), друга пов'язана з тим, що немає історичного досвіду підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації.

Підготовка фахівців однієї з найбільш трудомістких і багатофункціональних професій не може відразу сформуватися й функціонувати як цілісна система, особливо в соціально-політичних та економічних обставинах сучасної Росії. Це складна багатоаспектна діяльність, спроектована у часі, що реалізується у декілька етапів та на різних рівнях. Перший рівень – орієнтувально-дослідницький (ознайомлення із суб'єктами, умовами, засобами і напрямками майбутньої професійної діяльності, її прогнозування); другий передбачає власне навчальну діяльність (поєднання її теоретичних і практичних аспектів, взаємодія студентів з навчально-методично-адміністративним складом навчального закладу, контроль та атестація), на третьому рівні відбувається саморозвиток, самоудосконалення фахівця [7, с. 309].

Професіоналізм як провідна складова соціальної роботи формується на основі особистісних та професійних рис, ціннісних орієнтацій, інтересів. Розвитку цих рис у студента, входженню в реальну модель майбутньої діяльності у вищому навчальному закладі сприяє розвиток особистого інтересу до обраної професії, формування професійно-мотиваційних установок на діяльність у певній галузі, а також професійно-особистісної „Я-концепції”. Час навчання у вищому навчальному закладі слід використати для визначення вектора професійних цілей, професійного самовизначення й адаптації [8, с. 253].

Головні принципи підготовки соціальних працівників у системі вищої професійної освіти Російської Федерації: широка гуманітарна та загальнокультурна підготовка студентів; активне використання в навчальних планах і програмах усього спектра даних соціології, психології, культурології, економіки, інших наук, зарубіжного досвіду; систематичний розвиток у студентів навичок аналізу й оцінення соціальних процесів та суспільних проблем; залучення на всіх етапах навчання у практичну професійну діяльність; організація навчального процесу з використанням традиційних та інноваційних технологій навчання [7, с. 320.]

Особливістю підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації є широкий спектр спеціалізацій, які розділяють за предметом (об'єктом) діяльності та за галузевою ознакою. З третього року навчання студенти мають змогу опанувати предмети з таких спеціалізацій: „організація соціального захисту населення”; „соціально-економічна підтримка населення”, „соціально-правова підтримка населення”, „медико-соціальна робота з населенням”, „соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями”, „соціальна реабілітація дорослих з обмеженими можливостями”, „трудова терапія людей з обмеженими можливостями”, „психосоціальна робота з населенням”, „соціально-педагогічна робота з сім'єю і дітьми”, „соціальна робота з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою”, „медико-соціальна допомога людям похилого віку і інвалідам в умовах стаціонарних закладів соціального обслуговування”, „соціальна реабілітація осіб без певного місця проживання і занять”, „соціальна робота з людьми похилого віку”, які належать до першої групи спеціалізацій. За галузевою ознакою виділяють соціальну роботу в закладах охорони здоров'я, у закладах освіти, службі зайнятості, в службі міграції, у пенітенціарних закладах, соціальну роботу на виробництві та з військовослужбовцями [7, с. 315–317].

Серед актуальних проблем сучасної підготовки фахівців у галузі соціальної роботи – необхідність налагодження тіснішого взаємозв'язку навчального процесу з майбутньою професійною діяльністю; ефективного поєднання універсальної (загальної) та спеціальної професійної підготовки, зокрема й спеціалістів достатньо вузьких спеціалізацій; розширення „географії” підготовки (з 89 суб'єктів федерації вищу освіту соціального працівника можна здобувати лише у 40); оновлення наявних й створення нових навчальних програм та підручників; конституювання соціальної роботи як нової дисципліни; оформлення юридичного статусу соціальних працівників [2, с. 314]. Особливо слід акцентувати на розвитку системи перепідготовки спеціалістів соціальних служб, з яких близько 80% не мають спеціальної освіти. Важливими напрямками реформування є й здобуття другої вищої освіти безробітними сьогодні інженерами, технологами, агрономами, вчителями, лікарями, працівниками МВС, працівниками дошкільних установ [4, с. 380].

Аналіз теоретичних напрацювань учених Російської Федерації, реальні практичні кроки у розбудові системи вищої професійної освіти соціальних працівників дають змогу стверджувати, що на сучасному етапі в Російській Федерації склалася різномірівнева система підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів. Її функціонування та розвиток забезпечують прогресивні наукові дослідження, розробка відповідного навчально-методичного забезпечення, наявність стандартів вищої

професійної освіти в галузі соціальної роботи другого покоління, існування достатньо широкої мережі навчальних закладів різного рівня з підготовки соціальних працівників широкого кола спеціалізацій. Детального вивчення (можливо, і з метою подальшої апробації в Україні) потребують науково-методичне забезпечення навчального процесу у вищих навчальних закладах, теоретичні підходи у розробці державних освітніх стандартів вищої освіти соціальних працівників, організація дистанційної освіти та перепідготовки кадрів тощо.

1. *Никитин В. А.* Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов. М., 2002.
2. Основы социальной работы / Отв. ред. П. Д. Павленок. М., 2000.
3. Социальная работа / Под ред. В. И. Курбатова. Ростов н/Д, 2000.
4. Социальная работа: теория и практика / Отв. ред. Е. И. Холостова, А. С. Сорвина. М., 2001.
5. Соціальна робота: В 3 ч. / Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін.К., 2004. Ч. 1.
6. Соціальна робота: технологічний аспект / За заг. ред А. Й. Капської. К., 2004.
7. Теория социальной работы / Под ред. Е. И. Холостовой. М., 2001.
8. *Фирсов М. В., Студенова Е. Г.* Теория социальной работы. М., 2000.

THE ORETICAL BASES OF SOCIAL WORKERS' PROFESSIONAL PREPARATION IN RUSSIA

Liliya Kobylanskaya

*Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi
Kotsubyns'ky Str., 2, UA – 58000 Chernivtsi, Ukraine*

The paper analyses the basic trends of developing the social work theory in Russia; considers the problems of forming the professional education system in the sphere of social work. The special attention is focused on the problems of the educational and methodical aid for the specialists' preparation, and introducing state educational standards of social workers' higher education.

Key words: social work, social worker, quality of education, standards of higher professional education, educational and methodical aid, multilevel system of preparation.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2006
Прийнята до друку 19.12.2006